

² Судник Т. М., Цивьян Т. В. Адзнач. работа. С. 304.

³ Гл.: Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование религии и магии. М., 1986. С. 49—50.

⁴ Лекарственные свойства сельскохозяйственных растений. Минск, 1985. С. 102; Попов А. П. Лекарственные растения в народной медицине. Киев, 1970. С. 142; Лекарственные растения. Минск, 1967. С. 260.

⁵ Беларуская народная творчасць: Выслоўі. Мінск, 1979. С. 15.

⁶ Судник Т. М., Цивьян Т. В. Адзнач. работа. С. 304.

СКАРАЧЭННІ

Высл.— Беларуская народная творчасць: Выслоўі. Мінск, 1979; Номіс — Номіс М. Українські приказки, прислів'я і такіе інше. СПб., НФ — Янкоўскі Ф. М. З народнай фразеалогіі // Філалогія: Зборнік навуковых прац. Мінск, 1974; СГВ — Сцяшковіч Т. В. Слоўнік Гродзенскай вобласці. Мінск, 1982; СРНГ — Словарь русских народных говоров. Л., 1981. Вып. 18; ТСМБ — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1983. Т. 5. Кн. 1; ФСУМ — Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. Київ, 1984. Т. 2; LKVZ — Paulaus — kas j. Lietuviu, kalbos frazeologijos žodynas. Kaunas, 1977; LKZ — Lietuviu, kalbos žodynas. Vilnius, 1968. Т. 1; 1969. Т. V.

А. А. КОЖЫНАВА

ДА ПЫТАННЯ АБ ПРЫНЦЫПАХ ВЫЛУЧЭННЯ СЭНСАВЫХ ГРУП У ТЭКСЦЕ

Мэта большасці работ па лінгвістыцы тэксту заключаецца ў вызначэнні структуры аб'екта даследавання, у распрацоўцы трактоўкі тэксту «як упарадкаванай семантычнай прасторы»¹. Пры гэтым часта маецца на ўвазе, што такая структура можа даць уяўленне аб працэсе стварэння тэксту аўтарам. Але, «калі мантаж... прыстасавальны да параджэння (сінтэзу) мастацкага тэксту, то пад структурай мастацкага тэксту маецца на ўвазе вынік зваротнага працэсу — яго аналізу»².

Аналіз тэксту ажыццяўляецца перш за ўсё пры ўспрыманні яго слухачамі (чытачамі). У дадзеным выпадку маюцца на ўвазе слухачы «Слова аб расслабленым» старажытнарускага прапаведніка Кірыла Тураўскага³. Вусная форма паведамлення, спецыфіка аўдыторыі (старажытнарускія хрысціяне XII стагоддзя) абумовілі тое, што ўпарадкаванасць тэксту адчуваецца нават пры простым успрыманні. Пад час рэалізацыі камунікатыўнай задачы пераканання слухачоў аўтар засяроджвае ў асобных частках тэксту лексемы, якія павінны перадаваць пэўны сэнс. Гэтыя лексемы ўтвараюць такія сэнсавыя групы, як «бог», «аднавіць», «вылячыць, збавіць» і г. д. Групы пранізваюць усю прастору тэксту з той прычыны, што сэнс, які быў выражаны адзін раз, мог не закрануць свядомасці слухача. У гэтым выпадку ён перадаваўся рознымі спосабамі на працягу ўсяго тэксту і меў большую магчымасць быць успрынятым.

Аднак вылучэнне сэнсавых груп, заснаванае толькі на суб'ектыўным успрыманні, нельга лічыць доказным, таму што аўтар даследавання не з'яўляецца носбітам свядомасці XII стагоддзя, а тэкст павінен быў уздзеінічаць менавіта на такую свядомасць. Не ўяўляецца дастатковым і зварот да лексікаграфічных крыніц, па-першае, таму, што такое даследаванне «ажыццяўляецца праз прызму рускай мовы ў яе сучасным стане, паколькі дэфініцыі семантыкі слоў часам з'яўляюцца іх перакладамі»⁴. Па-другое, для перадачы пэўнага сэнсу могуць выкарыстоўвацца лексемы, значэнне якіх, узятае ў адрыве ад тэксту, здаецца няздольным фарміраваць заданы сэнс. Таму для адэкватнага вызначэння пэўнага аб'екта — сэнсавай групы — неабходна ўжываць разнастайныя метады даследавання, кожны з якіх закранае толькі частку аб'екта. Прыкладам такога даследавання можа служыць вылучэнне складаючых элементаў сэнсавай групы «вылячыць, збавіць».

Асноўным элементам разглядаемай групы з'яўляецца лексема *ицѣлѣти*. Дадазеныя лексема, якая ўжываецца ў тэксце ў розных формах, пера-

дае неабходны сэнс на аснове свайго лексічнага значэння. Сэнс 'вылячыць, збавіць' можа перадавацца спалучэннем лексем (*даеть сдравие, сътворить сдравы, даюци ицѣление*). Ён сканцэнтраваны ў другім кампаненце спалучэння. Аднак пры стварэнні сэнсавай групы трэба ўлічваць і першы кампанент, які ў дадзеным выпадку выконвае функцыю службовага слова і надае сэнсаваму кампаненту неабходнае афармленне для выканання функцыі прэдыката (*ко крещения купѣли сам ангельскии владыка святыи дух приходя освящает ю и даеть сдравие душам и тѣлом и грѣхом очищение*). У некаторых выпадках ні адзін з кампанентаў, узяты асобна, не можа перадаваць неабходны сэнс (*жилы укрѣпиша и телесныя уди утвердиша*). У гэтым выпадку сэнс вылучаецца на падставе значэння абодвух кампанентаў.

У разглядаемую сэнсавую групу ўваходзіць і словазлучэнне *даеть очищение*. На правамернасць яго ўключэння ўказвае, па-першае, падобнасць яго плана зместу да сэнсу, які вынесны ў назву групы (*очищение* — 'пазбаўленне грахоў', гл. *ицѣлити* — 'збавіць ад хваробы'). Акрамя таго, яно займае тую ж пазіцыю ў выказванні, што і лексема *сдравие* ў разгледжаным вышэй спалучэнні *даеть сдравие (даеть сдравие тѣлом и грѣхом очищение)*. Пад выказваннем тут разумеецца адзін просты сказ, а таксама некалькі простых сказаў, якія ідуць адзін за адным, ці складаны сказ, пры ўмове, што ў іх прадстаўлены адны і тыя ж сэнсавыя групы. Лексемы, якія займаюць аднолькавыя пазіцыі ў структурнай схеме сказа і выконваюць адну і тую ж функцыю, можна аб'яднаць у сэнсавую групу. У гэтым выпадку патрэбны ўлік і лексічных, і сінтаксічных крытэрыяў. Напрыклад, у выказванні *Почто вѣстал еси от немощи. Почто ицѣлѣл еси от недуга. Почто премънилъся еси от болѣзни* лексемы *вѣстал еси, премънилъся еси* могуць уключацца ў сэнсавую групу «вылячыць, збавіць» не толькі таму, што яны ўдакладняюць сваю семантыку ў спалучэнні з лексемамі *от немощи, от болѣзни*, але і таму, што яны знаходзяцца ў той жа пазіцыі прэдыката ў дадзеным выказванні, што і лексема *ицѣлѣл еси*. У выказванні ўзнікаюць парадыгматычныя адносіны паміж лексемамі, якія займаюць адну пазіцыю ў яго структуры, і сінтагматычныя адносіны, у прыватнасці, паміж лексемамі, якія перадаюць неабходны сэнс толькі ў спалучэнні, як у прыкладзе, што разглядаўся вышэй.

Такія адносіны пранізваюць не толькі асобныя выказванні, але і ўвесь тэкст. Напрыклад, можна выветліць сувязь паміж спалучэннямі *вѣстал еси от немощи, вѣздвигнувшему от одра немощи, вѣстани вѣзми одр свои и ходи*, якія належаць да розных выказванняў. Адзінкі *вѣстани вѣзми одр свои и ходи* прыраўноўваюцца адна да адной у складзе выказвання; агульныя элементы значэння аб'ядноўваюць лексемы *вѣстал/вѣстани і вѣздвигнувшему* ('падняцца, устаць' і 'падняць уверх'); аднолькавыя лексемы перадаюць залежны кампанент словазлучэнняў (*от немощи, от одра немощи, одр свои*) — такім чынам, іх можна ўключыць у разглядаемую сэнсавую групу, паколькі ў яе ўжо ўваходзіць словазлучэнне *вѣстал еси от немощи*.

На падставе аналагічнай семантыкі левай часткі канструкцыі *божиемъ словомъ вѣставѣшю слово его бысть дѣломъ рече вѣстани и ходи слову вѣслѣдова дѣло и сдравие телеси*,

вызначанай ужо правамернасці аднясення лексем *вѣстати, ходити* да сэнсавай групы «вылячыць, збавіць», на аднароднасці пазіцый лексем *дѣло і сдравие*, можна аднесці спалучэнні слоў *бысть дѣломъ і вѣслѣдова дѣло* да гэтай жа сэнсавай групы.

У працэсе арганізацыі тэксту сэнсавая група «вылячыць, збавіць» узаемадзеянічае з іншымі сэнсавымі групамі. Гэта ўзаемадзеянне можна

разглядаць як у парадыматычным, так і ў сінтагматычным плане. Сінтагматычны аспект узаемадзеяння сэнсавых груп абумоўлены тым, што яны ў сваёй сукупнасці ўтвараюць выказванні і ўзаемадзейнічаюць у яго межах. Так, у выказванні *господь поможет мнѣ на одрѣ болѣзни мояя и весь недуг мой обратил есть в сѣдравие* вылучаюцца сэнсавыя групы «бог» (*господь*), «вылячыць, збавіць» (*поможеть на одрѣ болѣзни, недуг обратил есть в сѣдравие*), «герой» (*мояя, мнѣ, мой*).

У сукупнасць лексема, якія перадаюць пэўны сэнс у межах выказвання, можа ўключацца лексема іншай сэнсавай групы. Гэта ўказвае на сувязь у парадыматычным плане — на магчымасць перадаваць некаторы агульны сэнс. Напрыклад, лексема *сдравие* ў складзе словазлучэння *пекуще о сдравии*, а таксама лексема *ицѣли* ўваходзяць у парадымгу прэдыката выказвання:

*его же днесь сам бог вспомянул и призрел и помиловал
его же врачеве не брѣгома створишиа
его же презряху вѣметающеи в купѣль
егда бо вѣзмутяшеться вода вѣси о богатых пекущесея сдравии
сего отрѣяху
его же ныня Христос благии челоуѣколюбець словамъ ицѣли.*

Большасць складаючых гэтай парадымгі маюць значэнне 'не звяртаць увагі на што-н., пагарджаць' / 'звярнуць увагу, зрабіць літасць, клапаціцца', і не ўяўляецца магчымым увесці іх у сэнсавую групу «вылячыць, збавіць». Яны прадстаўляюць сэнсавую групу «клапаціцца» і антанімічнае ёй — «пагарджаць». У групу «клапаціцца» уваходзяць лексемы і спалучэнні *печися, призрѣти, помощи улучити, служити* і інш. Адзінкі гэтай групы могуць удзельнічаць у перадачы сэнсу 'вылячыць' (*пекущесея о сдравии*), але не наадварот — аб'ём семантыкі 'клапаціцца' больш шырокі. На магчымасць узаемадзеяння разглядаемых сэнсаў у межах тэксту, пашырэння аднаго за кошт другога ўказвае і тлумачэнне, якое прыводзіць Г. Дзячэнка па рукапіснаму царкоўнаславянскаму слоўніку К. Няўструева (*исцеляю* — 1. 'вылечваю'. 2. 'служу')⁵, а таксама рэканструкцыі В. М. Тапарова («...пользовать — 1. 'служыць', 'дапамагаць' і 2. 'лячыць', пар... лац. *med* — 'пасрэднічаць' ('служыць') і 'лячыць', г. зн. лац. *medius, -um* і *medeor, medicus* і г. д.)⁶.

Але характар проціпастаўленняў, у якіх удзельнічаюць сэнсавыя групы «клапаціцца» і «вылячыць, збавіць», указвае на іх рознае становішча ў сэнсавай структуры тэксту. Сэнсы 'клапаціцца'— 'пагарджаць' проціпастаўлены ў парадымге прэдыката выказвання. У суб'екце паведамлення проціпастаўлены сэнсавыя групы «бог»— «людзі», у аб'екце — «герой/убогі»—«багаты». Такое проціпастаўленне ў выказванні можна абазначыць як парадымматычнае — адзінкі, якія перадаюць аднародны (у некаторых адносінах) сэнс, выконваюць пэўную функцыю ў складзе сказа суб'екта, прэдыката і інш.) і проціпастаўляюцца ў адпаведнасці з гэтай функцыяй. Такое проціпастаўленне можа атрымаць далейшае развіццё ў тэксце, можа выкарыстоўвацца таксама адзін з элементаў проціпастаўлення, напрыклад, *знаемии мои гнушаются мене... и ближнии мои стыдятся мною*.

Сэнс, супрацьлеглы сэнсу 'вылячыць, збавіць',— 'расслабіць, зрабіць хворым'. Але ў тэксце адсутнічае парадымматычнае проціпастаўленне гэтых двух сэнсаў. Для таго, каб такое проціпастаўленне стала магчымым, прэдыкатам, якія ўвасабляюць гэтыя сэнсы, неабходна мець аднародныя (у пэўных адносінах) суб'екты, якія таксама маглі б проціпастаўляцца. Але носьбітам прэдыкатыўнай адзнакі 'вылячыць, збавіць' у тэксце з'яўляецца *бог*, а прэдыкатыўнай адзнакі 'раслабіць'— *грахі, хвароба* (*на одрѣ семь недугомь пригвожден слежю грѣси мои вся уда телеси моего раслабишиа*) — гэта значыць несупараўнальныя сутнасці. У адлюстраваным у тэксце ўяўленні Кірыла Тураўскага бог не карае. Прычына чалавечых пакут, як духоўных, так і фізічных.— чалавечыя грахі. Грэх — сам па сабе хвароба, якую можа знішчыць толькі бог.

Сэнсы 'вылячыць, збавіць' і 'расслабіць' уступаюць у тэксце ў сінтаматычныя адносіны. Гэта адбываецца ў тым выпадку, калі сэнс 'раслабіць' выражаецца не ў прэдыкаце, а ў суб'екце ці ў аб'екце сказу (*взъдвигнувшего ослабленаго от одра немощи*). Тут ён прымае ўдзел у фарміраванні групы, якая атрымала назву «герой». Лексемы групы служаць не толькі для намінацыі героя тэксту — хворага, якога вылячыў Хрыстос,— але і характарызуюць яго. У фарміраванні гэтай жа групы ўдзельнічае і сэнс 'вылячыць, збавіць'— пасля вылячэння героя мяняецца яго найменне, з раслабленага ён становіцца вылечаным (*и рече им шцѣлѣвши от недуга*).

Такім чынам, пры вызначэнні сэнсавай групы неабходна ўлічваць тое, што адзін і той жа сэнс можа прымаць удзел ва ўтварэнні некалькіх сэнсавых груп, якія адрозніваюцца сваёй пазіцыяй у складзе выказвання, а значыць, і характарам узаемадзеяння ў тэксце («раслабіць», «раслаблены»). Асобную сэнсавую групу могуць фарміраваць адзінкі, якія перадаюць неабходны сэнс з дапамогай свайго лексічнага значэння (што пацвярджаецца лексікаграфічнымі крыніцамі, іншымі даследаваннямі), а таксама ў выніку ўзаемадзеяння — як у адным сказе, так і ў розных — на аснове пазіцыі, якую яны займаюць. Сэнсавыя групы маюць часам няжорсткі характар, узаемадапаўняюць адна адну, што патрабуе ўлічваць адносіны вылучэння пэўнай групы ў структуры тэкста.

¹ Николаева Т. М. Единицы языка и теория текста // Исследования по структуре текста. М., 1987. С. 39.

² Успенский Б. А. Поэтика композиции: Структура художественного текста и типология композиционной формы. М., 1970. С. 10.

³ Еремин И. П. Литературное наследие Кирилла Туровского // ТОДРЛ. 1958. Т. XV. С. 331.

⁴ Михайловская Н. Г. Системные связи в лексике древнерусского книжно-письменного языка. Нормативный аспект. М., 1980. С. 7.

⁵ Гл.: Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. М., 1900. С. 232.

⁶ Топоров В. Н. Тезисы к предьстории «портрета» как особого класса текстов // Исследования по структуре текста. М., 1987. С. 286.

Ж. С. ПИТИРИМОВА

К ВОПРОСУ О ФУНКЦИОНАЛЬНОМ ЗНАЧЕНИИ РЕЧЕВВODНЫХ ГЛАГОЛОВ

В данной статье сделана попытка соотнести параметры устного диалога, богатого информативными жестами, мимикой, интонацией, и его репрезентацию в художественном тексте, где экстралингвистические факторы языка находят отражение в лексических и графико-пунктуационных средствах. Осуществить данный подход оказалось возможным на базе функционального анализа, который в последнее время приобрел особую актуальность в изучении языка, в частности языка художественных произведений. Согласно мнению Колшанского Г. В., паралингвистические средства «могут быть объединены только по своей функции, то есть по функции участия в формировании информации речевого высказывания, а не по своему материальному статусу»¹.

Объектом исследования избраны конструкции-блоки современной художественной прозы, состоящие из реплики, авторской ремарки и авторского жестового комментария. Эти конструкции с некоторой степенью обобщенности могут быть представлены как модель функционирования языка при участии всей совокупности паралингвистических средств. Анализ проведен с позиции функциональной значимости конструкций в тексте повествования и корректирующей роли речевводного глагола. Глагол, выполняющий функцию ввода реплик героя в текст повествования, рассматривается нами в качестве речевводного.